

TINI- SOS

The International New Issues In Social Sciences

1929 Ekonomik Buhranının Türk Siyasal Hayatına Etkileri; Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Menemen Olayı

Nazlı Elif UZUN

Ankara Üniversitesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Öğrencisi
Baghdad University Economy and Administration Faculty,
nazlielifgeyveli@hotmail.com

Orcid: 0000-0002-6637-5628

Year: 2023 Winter

Number: 11

Volume: 2

pp: 217-238

Makalenin Geliş Tarihi: 26/06/2023

Kabul Tarihi: 30/12/2023

Makalenin Türü: Araştırma makalesi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10434369>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş, telif devir belgesi ve intihal içermediğine ilişkin rapor ve gereklyse Etik Kurulu Raporu sisteme yüklenmiştir. / This article was reviewed by at least two referees, a copyright transfer document and a report indicating that it does not contain plagiarism and, if necessary, the Ethics Committee Report were uploaded to the system.

1929 Ekonomik Buhranının Türk Siyasal Hayatına Etkileri; Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Menemen Olayı

Nazlı Elif Uzun

Öz

1929 Ekonomik Buhranı tüm dünyayı etkilediği gibi Türkiye’de de ciddi ekonomik sorunların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Halkın memnuniyetsizliğini kontrol altına almak adına ise yapay bir muhalefet oluşturulmuştur. Lakin kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası umulduğu gibi sakin bir çizgi yerine iktidara oynayan bir parti konumuna gelmiştir. Halkın desteğini kısa sürede alan partinin bu hızlı yükselişi iktidar için bir tehdit hâlini alınca partinin kapatılması istenmiştir. Partinin kapatılması halkı tek partili sisteme hapsederken çözüm umutlarını da yok etmiştir. Halkın bu umutsuzluğunu kullanan radikal kesimlerse Menemen Olayı’nın yaşanmasına neden olmuştur.

Anahtar Sözcükler: 1929 Buhranı, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Menemen Olayı, Devletçilik, Liberalizm

Depression of 1929 to Effects of Turkish Political Life; Free Republican Party and Menemen Event

Abstract

The 1929 Economic Depression affected the whole world and caused serious economic problems in Turkey as well. An artificial opposition was formed in order to control the dissatisfaction of the people. However, the Free Republican Party, which was established, has become a party that plays for power instead of a calm line as expected. When this rapid rise of the party, which received the support of the people in a short time, became a threat to the government, the party was asked to be closed. While the closure of the party imprisoned the people in the one-party system, it also destroyed hopes for a solution. Radical segments who used this hopelessness of the people caused the Menemen Incident.

Keywords: Depression of 1929, Free Republican Party, Menemen Event, Statism, Liberalism

1. Giriş

Birinci Dünya Savaşı’nın akabinde meydana gelen işgaller ve bu işgallere karşı verilen mücadelenin başarıya ulaşmasıyla kurulan Türkiye Cumhuriyeti hem maddi hem manevi kayıpların üzerine kurulmuştur. Bu

nedenle de ülkeyi hızlı bir şekilde kalkındırabilmek için cumhuriyet elitleri özellikle millî bir burjuvazinin oluşması için çaba gösterdi. Bu gaye doğrultusunda da Milli Mücadele'nin hemen ardından 17 Şubat 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi düzenlendi. (Eldem, 1994) Kongrede, İktisadi Misak kabul edilerek iktisadi gelişim için yurt içi sanayinin kurulması ve geliştirilmesi amaçlanırken bu hususta özel sektöre öncelik veren bir anlayış belirlendi. (Koçtürk ve Gölalan, 2010)

Cumhuriyetin ilk yıllarında ulusal ekonomi oluşturulmaya çalışılırken, yerli girişimcilerin önünü açmak adına, imtiyaz ve teşviklerle yerli sermaye birikiminin oluşması için yönetici kadro fırsatlar sunmaktaydı. Bu dönem için liberal dense de aslında Türkiye Cumhuriyeti, klasik görüşün *minimal veya gece bekçisi*¹ şeklinde kurgulandığı bir devlet yapısında değildi. Çünkü Cumhuriyet'in bu ilk yıllarında (1923-1930) yerli sermaye birikiminin sağlanması için devlet müdahalesi söz konusuydu. Bu dönemde devlet, “*bizzat işletmecilik yapmadığı halde, inhisarları imtiyazlı şirketlere dağıtarak, devlet ihaleleri yoluyla ve geniş teşvik tedbirleriyle özel sermaye birikimini ve kapitalist gelişmeyi hızlandırmanın sonraki devletçi döneme göre farklı bir yolunu deniyordu*”. (Boratav, 2006)

Aşar vergisinin kaldırılmasıyla hazinenin uğradığı kaybı telafi amacıyla devlet, inhisarların bütçe içerisindeki payını ve kapsamını bu dönemde arttırmıştı. “*Tütün ve mamulleri, tuz, şeker, petrol ve benzin, oyun kâğıdı, kibrit, kurşun ve patlayıcı maddeler, ispirto, alkollü içkiler, posta hizmetleri*” inhisar kapsamına alınmıştı. (Türkal, 2011)

Yerli sermayenin artması için çaba gösteren devlet, ekonomideki likidite ihtiyacının karşılanması için bankacılık sektörünün genişlemesine ihtiyaç duymaktaydı. Böylece 1924 yılında İş Bankası'nı kurdu. Nüfuzlu tüccar ve politikacılarla kurulan İş Bankası sermaye çevreleri ile siyasi iktidarın bütünleşmesinde önemli bir aracı oldu. Bu yakın temas ise özellikle yolsuzluk, rüşvet ve haksız kazanç ithamlarıyla iktidarın eleştirilmesine neden olmaktaydı. Şöyle ki Falih Rıfkı Atay, “*İş Bankası'nın bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, cumhuriyet tarihi için pek acılı bir*

¹ Klasik liberal idealde devlet, vatandaşın diğer vatandaşların tecavüzünden korunması rolüyle sınırlı tutulduğundan, minimal veya gece bekçisi devlet olarak tasarlanmaktadır. İktisadi liberalizm şeklindeki bu konum, serbest piyasa mekanizmasına duyulan güven ve ekonominin en iyi işleminin hükümet tarafından kendi haline bırakıldığında gerçekleşebileceği inancıyla desteklenmektedir. (Heywood, 2017)

aferizm salgınının başlangıcı olmuştur” diyordu. (Atay,1969) Öte yandan bankacılık sektörünün gelişmesi, geniş bir tasarruf-mevduat kampanyasının sürdürülmesine imkân tanırken toplam mevduat ve kredi hacminde de büyük artışlar sağlamıştı. (Tezel, 2015)

Cumhuriyet rejimi, millî bir sanayinin oluşması yönünde ise Osmanlı Devleti’nin 1913 yılında yürürlüğe koyduğu “Teşvik-i Sanayii Muvakkatı” yasası üzerinde değişikliğe gitmiş ve 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu’nu çıkarmıştı. (Kasalak,2012) Bu kanun geniş kapsamlı muafiyetler getirmekteydi ve üç farklı muafiyet grubu altında toplanabilmekteydi;

“birinci gruptaki ayrıcalıklar yatırımın ve üretimin maliyetini düşürücü ayrıcalıklardır. Parasız arazi temini, hammadde ve makine teçhizatı sağlanmasındaki gümrük, belediye harç ve resimlerinden muafiyettir. İkinci tip ayrıcalıklar ise girişimcinin gelirini arttırıcı ayrıcalıklardır. Kazanç vergisinden muafiyet, yıllık üretim değerinin %10’una varan primler... Üçüncü tür teşvik unsuru, bölgesel tekel hakları verilerek özel kesimin sanayi kurması özendirilmeye çalışılmaktadır.” (Tekeli ve İlkin, 2009)

1923-1930 yılları arasındaki bu ilk dönem devlet eliyle özel sektörün gelişmesinin teşvik edildiği bir dönemdi. Bu nedenle de devlet, ulusal ekonominin oluşması yolunda özel sektör lehine pek çok düzenleme yapmıştı. Her ne kadar bazı iktisatçılar dönemi liberal olarak adlandırmış olsa da devletin sermaye birikimi adına ekonomiye sıklıkla müdahale ettiği bir dönemdi. Doğal olarak Millî burjuvaziyi oluşturarak iktisadi kalkınmayı sağlamaya çalışan yönetici elit bu konjonktür içerisinde iyimserliğini korumakta ve Türkiye’nin kalkınması önünde engel teşkil edecek bir buhran beklememekteydi. Bu nedenle 1929 Buhranını ilk başta anlamlandırmada da sorun yaşad.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti iktisadi kalkınmanın yanı sıra yeni bir siyasi kültürü de oturtmaya çalışmaktadır. Özellikle yeni bir siyasi sistem getiren cumhuriyetin inkılaplarına halkın uyum sağlaması kolay olmamaktaydı. Kimi çevrelerin eski ile olan bağı koparmak istememeleri sebebiyle inkılaplara karşı tutumu yönetici elitin iktidarını zorlamakta ve muhalif hareketleri doğurmaktaydı. 1924 yılında Terakki Perver Cumhuriyetçi Fırkanın kurulması ve kısa bir süre sonra Şeyh Sait isyanı sebep gösterilerek kapatılması sonrasında Takrir-i Sükun’un ilan edilmesi ve kurulan İstiklal Mahkemeleri Türk siyasal hayatındaki muhalif hareketlerin susturulmasına neden olmuştu.

Sosyal, siyasal ve kültürel değişimlerin yaşandığı bu dönemde muhalefetsiz kalmanın getirdiği denetimsizliklerle iktisadi buhranın yarattığı toplumsal hoşnutsuzluklar akabinde halkın değişime karşı direnç göstermesi de eklenince 1929 Ekonomik Krizi Türkiye Cumhuriyetini hem iktisadi hem siyasi yeni çözüm arayışlarına yönlendirmiştir.

2. Çalışmanın Amacı ve Beklenen Yararlar

Bu çalışmayla tüm dünyayı derinden etkileyen 1929 Ekonomik Buhranından Türkiye'nin nasıl etkilendiği araştırılmaktadır. Bu araştırma yapılırken salt ekonomik göstergelerden ziyade literatürde daha az çalışılan siyasal ve sosyal etkileri üzerinde durulmaktadır. Özellikle 1929 Buhranı sonrası Türkiye'de çözüm arayışı olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ve bir buhranın yansıması olarak Menemen Olayı şeklinde Türkiye siyasetinin iki farklı ve önemli gelişmesi ele alınmaktadır. Bu iki olayla 1929 Ekonomik Buhranının Türkiye'ye etkilerine farklı bir bakış açısı sunulması hedeflenmektedir.

3. Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Kaynakları

Bu çalışmada ilk olarak tanımlayıcı bir yöntemle mevcut durum ve koşullar açıklanmış ardından ise analitiksel bir yöntemle tarihsel süreç içerisinde olaylar öncesi ve sonrası şeklinde irdelenerek eleştirel bir tutumla neden sonuç ilişkileri üzerinden işlenmiştir. Bu yöntemler doğrultusunda kütüphane taramaları yapılmış ve tarihsel kayıtlarla dokümanların analizi gerçekleştirilmiştir.

4. 1929 Ekonomik Buhranı ve Türkiye

Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği maliyet ve yıkım dünya üzerinde üretimin düşmesine stokların ise eritilmesine sebep olmuştu. Savaşın bitimi bu kayıpları yerine koyma adına ülkeleri yeni atılımlara yöneltti ve böylece iktisadi bir gelişme içerisine girildi. Hızlanan üretimle kayıplar kısa sürede yerine konarken taleplerin aşağıya çekilmesi ile 1929 Buhranına giden sürecin ilk nüvesi olan 1921 krizi meydana geldi. Ürün fazlası ile talep azlığı fiyatlar genel seviyesinde ciddi bir düşüş meydana getirdi.

1921 krizini hızlı bir şekilde toparlamayı başaran dünya 1922 yılı itibariyle yeniden bir canlılık içerisine girmiştir. “Özellikle ABD, Avrupa'daki hükümet ve belediyelere kısa vadeli büyük miktarlarda yardımlar yapmış, bunlar da bu paraları hem kalkınma hem de ödemeler dengesindeki açığı kapatmak için

kullanmışlardır. Diğer taraftan ABD’de sanayi ve inşaat alanındaki yatırımlar, 1927–1929 yılları arasında % 25 civarında artış göstermiştir”. (Ezer, 2010) Ekonominin bu iyi gidişatının süreceğini düşünen devletler ise herhangi bir kriz beklemedikleri için bir önlem paketi de hazırlamamışlardı.

1929 yılında beklenmedik bir şekilde fiyatlar genel seviyesinin düşüşü ile ihracat rakamları gerilemiş, talep azlığı ile ithalat oranları da düşerken eldeki stokları eritmek ve yeni üretim yapmak istemeyen fabrikalarda büyük oranda işten çıkarmalar meydana gelmeye başlamıştır. Hisse senedi sahipleri ellerindekileri değer kaybı yaşamadan nakde çevirmek isteyince 24 Kasım’da New York Borsası çökmüştür. O gün tarihe “Kara Perşembe” olarak geçmiştir, bankalar ise verdikleri kredileri geri alamayıp iflasa sürüklenmişlerdir. (Parasız, 2011)

Krizin akabinde getirilen çözüm önerileri ise yeterli olamamıştır. Bu krizde iyi bir sınav veremeyen devletlerde iktidar değişiklikleri de yaşanmıştır. Ekonomik memnuniyetsizlik siyasi huzursuzluğu da beraberinde getirirken yönetici kadrolarda yenilenmelere gidilmiştir. Örneğin; Amerikan Başkanı Herbert Clark Hoover yerini Franklin Delano Roosevelt’e bırakmıştır. Bazı ülkelerin ise rejimlerini köklü değişimlere itmiştir; Almanya’da Adolf Hitler’in iktidara gelerek tek yasal parti olarak Nazi partisini bırakması gibi. Yeni rejimler ise dünyayı bir başka savaşa sürüklemiştir.

Türkiye ise bu dönemde devlet eliyle özel sektörün büyümesini amaçlarken tarım sektöründe bir büyüme içerisindeydi. Aynı zamanda 1929 Ağustos’u itibariyle Lozan Anlaşması gereğince Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya’ya uygulamak zorunda kaldığı 1916 Osmanlı gümrük tarifelerini kaldırarak Türkiye Cumhuriyeti’nin kendi tarifelerini bu ülkelere uygulama olanağına da kavuşuyordu. (Boratav, 2005) Bu iyimser tablo içerisinde büyük beklentilerle 1929 yılına giren Türkiye krizin ilk etkisini Türk lirasındaki değer kaybıyla hissetti. Türkiye lirasındaki değer kaybını ilk başta doğru okuyamayarak “*paranın değerindeki düşüşleri uluslararası bir krizin başlangıcı olarak değil, ithalat fazlalığından kaynaklanan suni ve geçici bir durum olarak değerlendirmiştir. Sorunun ithalat fazlasına bağlanması lüks ve gereksiz tüketimi engellemeye yönelik çalışmalarını gündeme getirmiş ve hükümet bu doğrultuda çalışmalar yapmaya başlamıştır.*” (Turhan, 2007) Türk lirasını korumak, halkı tasarrufa yöneltmek ve yerli ürünlerin kullanılmasını yaygınlaştırmak üzere de vakit kaybetmeden aynı yıl içerisinde “*Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*” kurulmuştur. Ardından “*Tasarruf ve Yerli Mallar*

Haftası” oluşturulmuştur. Böylece yerli malların kullanımına dair propagandalar hız kazanmış, tasarruf özendirilmiştir. Başvekil İsmet İnönü Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası’nı açarken şunları söylemektedir;

“Milli iktisadın himaye ve teşvikinde bilhassa mücadele etmeğe mecbur olduğumuz içtimai afet, milli satıcıların, bir intibah devrinin kendilerine verdiği vazifeden tegafül etmeleri ihtimalidir. Müstehlik vatandaşın yerli maldan yemek ve giymek emeli, müstahsil vatandaş tarafından ihtiyaca tabi olarak tekamül etmeğe çalışmak, iyi ve ucuz vermek arzusu ile mukabele görmezse bütün emekler heba olur. Milli İktisat ve tasarruf Cemiyetinin bilhassa faaliyetini tercih ettiği istikametlerden biri budur... Asıl milli sermaye milletin kendi tasarrufu ve biriktirmesi ile temin olunmalıdır.” (Sakatürk, 1933)

Türk lirasının değer kaybına karşı tüm milleti tasarrufa ve yerli malı kullanımına yöneltten devlet, 1930 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu’nu yürürlüğe koydu ve para istikrarını sağlamak adına Merkez Bankası’nı oluşturdu. (Ülken, 1981) Yine aynı yıl Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kuruldu. Cemiyet, halka yerli malları sevdirmeyi ve kullandırmayı amaçladığı gibi halkı tasarrufa yöneltmeyi de hedeflemekteydi. (Tekeli ve İlkin, 2009) Bu cemiyet Nisan 1930’da Sanayi Kongresi düzenledi ve bu kongrede bir sanayi planının hazırlanıp girişimcilerin sektörlere göre örgütlenmesi tavsiye edildi. (Keyder, 2010) Sanayi Kongresi’nde devletin ekonomiye müdahalesinin gerekliliği üzerinde durularak devleti halkın refahından sorumlu tutan bir anlayış benimsenmiştir. Sanayi Kongresi’nde devletin ekonomiye müdahalesinin gerekliliği üzerinde durulması sebebiyle İlhan Tekeli ve Selim İlkin devletçiliğe giden yolun ilk nüvesi olarak bu kongreyi almaktaydılar;

“Devletin işlevlerini tanımlarken millet iktisadiyatını tanzim esasının getirilmesi, Cumhuriyet yöneticilerinin devlet anlayışında bir dönüşümün başlangıcı olarak görülebilir. Bundan sonra Serbest Fırka döneminde -mutedil devletçi- olduklarını söyleyecekler, 1931 yılı CHP kurultayında -mutedil- sözcüğü de kaldırılarak -devletçilik- benimsenecektir.” (Tekeli ve İlkin, 2009)

Genel fiyat düzeyinin düşmesi en çok Türk çiftçisini olumsuz etkilemişti. İthalatı azaltıcı ihracatı arttırıcı tedbirleri krizden önce devreye sokan hükümet aslında bu politikasında başarı da sağlamıştı. Ama fiyatların düşmesi ile ihraç malı artmasına rağmen genel kıymetlerin düşmesine sebep olmuştu. Üretim miktarında düşme yaşanmamasına rağmen genel fiyat düzeylerindeki düşmeler milli geliri de düşürmüştü ve bu durumdan en çok

tarım sektörü zarar görmüştü.

1929 Buhranı'na çözüm arayışları 1930'lar itibariyle devletlerin ekonomiye olan müdahalesini arttırdı. Böylece korumacı ve müdahaleci adımlar sıklaştıkça devletçi politikalara da geçiş başlamış oldu. Bu geçişte dünya ekonomik görüşünün değişmesi de etkiliydi. 1929 Buhranı'na kadar geçerliliğini koruyan Klasik yaklaşım yerini Keynesyen yaklaşıma bırakıyordu. Klasik yaklaşımın devletin müdahalesinin gereksiz olduğu, piyasaların kendi kendilerine dengeye gelebileceği yaklaşımı bu buhranla çökmüştü. Maynard Keynes ise, bu buhrana devletin müdahalesi ile çözüm getirerek Keynesyen yaklaşımı ortaya çıkardı.

Keynes'in temel farklılığı kendi kendini regüle eden piyasaya dayanan doğal ekonomik düzeni reddetmesiydi. Keynes, devlet ve ekonomi arasında katı bir ayırım yapan *laissez faire*² siyasetlerinin istikrarsızlık ve işsizliğe sebep olduğunu ve bu siyasetin en sonunda Büyük Buhran'a neden olduğunu ifade etmekteydi. Keynes'e göre işsizlik oranı yükseldiğinde, devlet ya kamu harcamalarını arttırarak ya da vergileri azaltarak ekonomiyi istikrara kavuşturmalıydı. Ekonomiyi canlandırarak bu tip uygulamaların ise, çarpan etkisi yaratarak daha da yüksek seviyelerde hissedileceğini söylemekteydi. (Heywood, 2007)

Böylece, Klasik iktisadın para politikasının yetersizliği karşısında Keynes'in maliye politikaları (vergiler, transfer harcamaları, borçlanma, kamu harcamaları vb.) ile devletin ekonomiye müdahaleleri devletlerce çözüm olarak kullanıldı. Türkiye'de hem kanunlar hem yeni kurumlar hem de cemiyetler aracılığıyla bu yönde adımlar atılmaya başlandı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası

1929 Ekonomik Krizi Türkiye'de devletin ekonomiye müdahalesi ile devletçilik tartışmaları ve ekonominin yeni biçiminin nasıl olması gerektiğine dair farklı görüşleri gündeme getirmiştir. Özellikle liberal ekonominin bir krizi olarak ele alındığından liberalizm taraftarı kaybetmiştir. Krizin aşılması için Maynard Keynes'in devlet müdahalesi yaklaşımı benimsenmeye başlamış ve maliye politikaları benimsenmiştir. Türkiye'de de devlet müdahalesini savunanlar devletçilik çatısı altında birleşmeye

² Bırakınız yapsınlar anlamını taşıyan *laissez faire*, devletin ekonomiye müdahil olmaması ilkesidir. (Heywood, 2007)

başlamıştır. Krizin aşılması için uygulanan devletçi politikalar ise halkın refahını sağlamada yeterli olamayınca toplumdaki hoşnutsuzluğun demokratik yollarla yansıtılabilmesi için yapay bir muhalefetin oluşturulmasına karar verilmiştir.

Devletçi politikalar ekonomide durgunluğa neden olurken alkol, sigara, tuz ve şekerin devlet tekeline alınması halktaki memnuniyetsizliği de arttırmıştır. Yolsuzlukların yaşandığı bu dönemde güç sahiplerinin kendi çıkarları uğruna mevkilerinden faydalanmaları halkın tepkisine neden olmuştur. Benzer şekilde parti içinde de yolsuzluklara karşı tepkiler başlamıştır. Şevket Süreyya yolsuzluklara ilişkin, İş Bankası'nın kuruluşuyla yerli sermayedarlar ile siyasi güç sahiplerinin birleştiğini ve siyasilerin, devletin nüfuzuna dayanarak kendi menfaatlerinin peşinden koştuklarını dile getirmiştir. (Aydemir, 1966) Vergi yükü altında ezilen çiftçilere devletin öncelik vermemesi ise onları tefecilerden borç almaya itmiştir. Bu durum ise borç yüklerini arttırmış en sonunda ise toprakların tefecilere kaptırılmasına sebebiyet vermiştir. Halkın fikir ve isteklerini meclise iletebileceği bir mecla olmadığı için tek parti iktidarı denetimsiz ve halktan bağımsız bir şekilde hareket etme imkânına da sahip olmuştur. Bu gidişata karşı ise Mustafa Kemal bir muhalefetin kurulmasına karar vermiştir. Barış Ertem konuya ilişkin şu yorumu yapmaktadır;

“İktidardaki İsmet Paşa Hükümeti'nin tek parti sistemi içerisindeki denetimsizliğinin, ekonomi politikasındaki yanlış kararların düzeltilmesini imkânsız kıldığı, bunun için de hükümetin denetlenmesi gerektiği yönündeki görüşlere katılan Mustafa Kemal Paşa, çözümünü kendi kontrolü altında bir muhalefet partisinin kurulmasında görmüştür. Buna göre, devletçi bir ekonomik görüşe sahip İsmet Paşa Hükümeti'ne karşı, muhalefet partisi liberal bir görüşte olacaktır. Yeni parti, halkın mevcut gerginliğinin azalmasına da yardımcı olabilecektir.” (Ertem, 2010)

İsmet Paşa hükümetini denetleyebilmek ve halkın isteklerinin daha kolay bir şekilde yansıtılabilmesi amacıyla inkılapların özüne ama öncelikle laikliğe sahip çıkma şartıyla iktisat politikaları üzerinden muhalefet yürüten bir siyasal parti kurma görevini Mustafa Kemal Fethi Okyar'a vermiştir. Fethi Okyar da yeni fırkanın ana hatlarını şu şekilde çizmiştir;

“Fırka cumhuriyetçi ve layik yani din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılmasına taraftardır. İnhisarlar kalkacak, vergiler azaltılacaktır. İntihap bir dereceli olacaktır. Fikir hürriyetine riayet edilecektir. Avrupadaki Cemiyet akvam gibi teşekkürlerden uzak kalmamak, Ecnebi sermayesinin gelmesini temin” (Akşam, 10.08.1930)

“1929 Ekonomik Buhranının Türk Siyasal Hayatına Etkileri; Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Menemen Olayı”, (ss. 217- 238) Nazlı Elif Uzun.

Bu beyanatla da fırkanın asıl muhalif olacağı konunun iktisadi ekonomik meseleler olacağı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Halk Fırkası kâtibi, Saffet Arıkan da şu açıklamalarda bulunmaktadır;

“Fethi Bey yeni bir fırka yapıyor. Bu fırka cumhuriyetçilik ve laiklik noktasından bizim fırkamızla müşterek bir programa maliktir. Yalnız mali, iktisadi ve idari bazı mesailde prensip ayrılıkları vardır ki Fethi Bey’in bu noktalardaki tenkit vaziyetine geçmeleri beklenebilir.” (Akşam, 12.08.1930)

Mustafa Kemal de yeni kurulacak olan partiye desteğini gazetede yayınlattığı mektubunda göstermiş ve aslında yeni partiden sadece laik cumhuriyet rejimine muhalefet etmemesini istemiştir;

“Büyük millet meclisinde ve millet müvacehesinde millet işlerinin serbest münakaşası ve hüsnü niyet sahibi zatlerin ve fırkaların içtihatlarını ortaya koyarak milletin ali menfaatlerini aramaları, benim gençliğimden beri aşık ve taraftar olduğum bir sistemdir... memnuniyetle tekrar görüyorum ki laik cumhuriyet esasında beraberiz zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur... Fırkalara karşı adilane ve bitarafane ifa edeceğime ve laik cumhuriyet esası dahilinde fırkanızın her nevi siyasi faaliyet cereyanlarının bir maniaya uğramayacağına emniyet edebilirsiniz.”(Akşam, 12.08.1930)

Böylece Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930 tarihinde resmen kurulmuştur. Atatürk’ün verdiği destek ile de kısa sürede örgütlenmesini tamamlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa’nın isteği doğrultusunda kurulan fırkanın kurucuları da yine Mustafa Kemal’in yakın arkadaşları ve fırkaya katılmasını uygun gördüğü kişilerden oluşturulmuştur. Tevfik Çavdar SCF’nin üyelerini beş alt gruba ayırmaktadır. Bunlar; “Temelde CHF’li fakat İsmet Paşa’ya karşı olanlar; tüccar, sanayici ve yerel eşraf arasında CHF’nin kararlarına karşı olanlar ya da bunları içine sindiremeyenler; cumhuriyete karşı olanlar bunlar düşüncelerini açıklıkla ortaya koymamalarına karşın parti örgütüne sızmayı başarmışlardır; laik uygulamalara karşı olanlar ve demokratik özlemlerle daha sivil bir toplumun yaşama geçmesini isteyen aydınlar.” (Çavdar, 1995)

Fırka’nın parti programı kısa ve özdür. Dikkat çekici hususları ise şunlardır; “her şeyden evvel cumhuriyet taraftarıdır. Aynı zamanda laik, yani din ile devlet işlerinin kat’i surette ayrılması esasında halk fırkası ile müttefikdir... Maliye işlerinde: bütün vergilerde ıslahat yapılması, mühim miktarda tasarruf icrası, iktisadi işlerde: bugünkü sistemin aksine olarak, ticarete devletin hiç işe

karişmaması, tam bir serbesti. Nafiada: şimendifer, yol gibi inşaatın devlet bütçesinden yapılmaması.” (Akşam, 13.08.1930) Parti programındaki şimendifer eleştirisine ise Başvekil İnönü’den hızlı bir cevap gelmiştir; “bugün bu yolda yapılacak tenkitlere yirmi gün sonra Sivas’ta ötecek lokomotif düdüğü tezahüratı en kat’i cevap olur.” (Akşam, 13.08.1930) Kurulduğu gibi karşılıklı eleştirilere başlayan CHF ile SCF Türk siyasi hayatına beklenen canlılığı getirmiş, gazetelerde de bölünmeler yaşanmıştır. Bir grup gazete SCF’yi desteklerken bazıları CHF’nin en güçlü savunucuları olmuştur.

Serbest Fırka’nın ekonomide tam bir serbestiyi savunmasına karşılık Başvekil İnönü, Sivas demiryolunun açılışında devletin halkından sorumlu olduğunu, bu nedenle de mutedil devletçi olduklarını söylemekteydi:

“... liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fitri temayülüdür. Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazinede çare arar. Elektriği yapılmayan şehir, limanı fena olan yer, iş bulamayan adam hükümeti muatap tutar. Mutedil devletçi olarak halkın temayülatına ve metalibine yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeğe sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?” (Sakatürk, 1933)

Yeni fırka siyasetini iktisadi konular üzerinden yürütmeye başlamış ve programında da belirttiği gibi şimendifer siyasetini, ağır vergi yüklerini, inhisarları eleştirmiş, yabancı sermaye için de gerekli güven ortamının yaratılmamasından dolayı hükümeti suçlamıştır. Fethi Bey’in eleştirilerine karşılık ise İnönü Halk fırkasının ekseriyetini beş sene daha muhafaza edeceğini, hükümetin icraatlarında herhangi bir değişikliğe gidilmeyeceğini beyan etmiştir. Fethi bey ise “benim kanaatime göre bu ekseriyeti muhafaza etmek güç olacaktır... Halkla fazla teması olanlar bu intibaimın ne dereceye kadar haklı olduğunu takdir edebilirler. Gelecek intihapta bizim kazanacağımızı ümit ediyorum... Memlekette hükümetin kontrol edilmesini isteyenler mevcut fırkaya göre daha soldadır.” demektedir. (Akşam, 19.08.1930) Fethi Bey SCF her ne kadar yapay bir şekilde kurulsada iktidara gelme amacında olduğunu da bu sözleriyle vurgulamaktadır. Uysal bir muhalefet çizgisinde olmayacağını daha en başından SCF ortaya koymuş, iktidar mücadelesinin bir parçası olmuştur. Partiye atfedilen sağ çizgisine ise karşı çıkmış hatta CHF’ye göre daha sol olduklarını da dile getirmiştir. Özellikle laik cumhuriyet hususunda hassas olan parti üyelik için de imzalı beyanat almakta ve bu beyanatta

“1929 Ekonomik Buhranının Türk Siyasal Hayatına Etkileri; Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Menemen Olayı”, (ss. 217- 238) Nazlı Elif Uzun.

üyeler; “laik bir cumhuriyet ve milliyetçi sıfat ve kanaatle Serbest cumhuriyet fırkasının programını benimsedim ve bu programın husul bulmasına rey ve fikrimle çalışacağımı taahhüt ederim” (Akşam, 20.08.1930) demektedirler. Böylece parti kendisini olası bir irticai tehditte korumaya çalışmıştır. Benzer şekilde başvuruların yoğunluğu sebebiyle müracaatları incelemek için bir komisyonda oluşturulmuştur. SCF üyelikleri sıkı bir denetime bağlamıştır.

Belediye seçimlerinin yaklaşmasıyla da iki parti arasındaki sözlü saldırılar hız kazanmıştır. Fethi Bey İnönü hükümetini güçlü bir şekilde eleştirmekte ve iktidarı hedeflediğini açıkça ortaya koymaktadır;

“Mevkii iktidarda bulunan hükümetin mali ve iktisadi sahada takip ettiği yanlış siyaset bugünkü sıkıntılı vaziyeti ihtas etmiştir. Yani hükümetin yedi seneden beri attığı her adım, memleketi merhale merhale iktisadi bir çıkmaza sokmuştur. Ebediyen iktisadi bir çıkmaz içinde bocalayıp kalamayız.. bugünkü sıkıntılı vaziyetten bizi kurtaracak çareler aramak ve düşünmek lazımdır. Neşrettiğim program bilhassa bu gayeye matuftur... Vergi sistemi berbatır. Hükümet halkı hiç düşünmüyor... Tuttuğu yolla memleketi bugünkü vaziyetine ulaştırırlar yedi uzun seneyi az bulurlar... daha beş sene müddet umarlar... Evet iktidar meokiine İlk fırsatta ve en kısa zamanda.” (Akşam, 24.08.1930)

Fethi Bey partiyi kurduktan kısa bir süre sonra da İzmir’e bir gezi düzenlemiştir. 5 Eylül’de gerçekleşen gezi de halkın büyük ilgisine mazhar olmuştur. “Yaşasın Gazi, yaşasın cumhuriyet, yaşasın Fethi Bey” (Akşam, 06.09.1930) sloganlarının atıldığı karşılama ile Fethi Bey CHF için ciddi bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. SCF’yi destekleyenler CHF önünde eylem düzenleyince ise olaylara polis müdahale etmiş ve kimlikleri net bir şekilde ifade edilmeyen kişilerin açtığı ateş sonucu pek çok SCF’li yaralanmış, bir çocuk ise ölmüştür. Akşam’ın haberine göre ölen çocuğu olarak Fethi Bey’in oteline gelen halk “Fethi al emanetini” diye bağırarak Fethi Bey ise “cumhuriyeti seven taşkınlık yapmasın” demiş halkı sükunete davet etmiştir. (Akşam, 07.09.1930) Yaşanılan olaylar ise İzmir’de yapılacak olan nutkun içeriğini daha da önemli kılmıştır. Ama Fethi Bey İzmir nutkunda güncel eleştirilerine bir yenisini eklemeyerek hayal kırıklığı yaşatmıştır. İzmir olayları en çok Gazi Mustafa Kemal’i etkilemiş ve bu olaylardan sonra tarafsız konumunu CHF lehine bozmuştur. SCF ile birlikte olduklarını tekzip etmiştir. Yayınlattığı Açık mektubunda şu ifadeleri kullanmaktadır;

“Ben cumhuriyet halk fırkasının umumi reisiyim... Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve icap yoktur ve olamaz. Resmi vazifemin

hitamında Cumhuriyet Halk fırkasının başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüde mahal yoktur... İşaret olunan hadiseler meyanında İzmirde bir gazete idarehanesine ve Cumhuriyet Halk fırkası merkezine her ne sebep ve suretle olursa olsun vuku bulmuş tecavüzlerden ve hükümet ricaline ve otoritesine karşı bazı idraksizler tarafından yapılan çirkin tecavüzlerden müteessir olduğumu tahmin etmek güç değildir.” (Akşam, 11.09.1930)

Gazi'nin bu mektupla partiden desteğini çekmesi ise partinin irticai güçlere karşı daha savunmasız kalmasına neden olup partinin sonunu hazırlayacaktır. (Aysal, 2009) İnönü ise bir tebliğ yayınlayarak asayiş bozan her türlü harekete karşı süratle harekete geçileceğini bildirirken Fethi Bey kendisini ve partisini korumak adına partinin yeniden fes ve Arap harflerini getireceğine dair asılsız söylentileri yalanlamıştır. (Akşam, 10.09.1930) Fethi bey yurt gezilerine de devam etmiş Aydın ve Balıkesir'de de büyük halk kitleleri tarafından karşılanmıştır. Fethi Bey'e gösterilen yoğun ilgi onun hükümete muhalefet edebilecek biri olmasından ileri gelmektedir. Halk kendisini dinleyip gereğini yapacağını düşündüğünden Fethi Bey'e yoğun ilgi göstermektedir. Ekonomik sıkıntılar ile yönetici elite atfedilen yolsuzluklar halkı yeni partiye yöneltmiş, Fethi Bey ise bu sorunları dile getirerek halkın sözcüsü konumuna yükselmiştir. Fethi Bey'in bu yükselişini durdurmak adına ise SCF'yi destekleyen gazetelerin mesul müdürleri tevkif edilmiştir. Fethi bey de yaşananları matbuat hürriyeti üzerinden eleştirmiştir.

Belediye seçimlerinde SCF asıl eleştirilerini iktisadi düzlemde gerçekleştirse de parti içerisinde kümelenen cumhuriyet ve laiklik karşıtlarını engelleyememiştir. Bu kesimin yer yer gösteriler yapması ise SCF'yi CHF karşısında güç durumda bırakmıştır. Yine de belediye seçimlerinde yeni kurulan bir parti olmasına, bazı yerlerde örgütlenmesini tamamlayamamasına rağmen otuz yakın belediyeyi kazanmıştır. Çekişmeli geçen bazı belediyelerde ise CHF'nin seçim sonuçlarına müdahale ederek kazandığını ileri sürmüştür. Fethi Bey meclisteki konuşmasında seçim yolsuzluklarına ilişkin şu açıklamalarda bulunmuştur;

“binlerce vatandaş bu defa rey vermek hakkını kullanmak için saatlerce, günlerce sandık başına gelmek fırsatını beklediler. Vaki bunların birçokları defterde ismin yok cevabını aldıkları için meyas ve münfail geri döndüler... Rey sandıklarına vatandaşların bu tehlikü herhangi fırkaya mensup olurlarsa olsunlar bütün cumhuriyetçilerin kalplerini meşharetlerle doldurmak icap eder... Reylerin arzu

“1929 Ekonomik Buhranının Türk Siyasal Hayatına Etkileri; Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Menemen Olayı”, (ss. 217- 238) Nazlı Elif Uzun.

edilen tarafa verilmediği görüldükçe asabiyet ziyadeleşti. istediği tarafa rey vermek hakkını kullanmak gibi en memduh ve en lüzumlu bir vazife ifa ettiği için en güzide şehir ve kasabalarımız halkına irtica, komünistlik ve anarşi lekeleri sürülmek istenildi.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 15.11.1930)

Seçimlerde yolsuzluk yapıldığı iddialarına karşın mecliste bu olayların araştırılması ve yolsuzluk yapıldıysa gereğinin yapılması hususunda destek bulamayan Fethi Bey Gazi Mustafa Kemal’le arasında herhangi bir anlaşmazlık doğmaması, siyaseten iki rakip konuma gelmemek adına yine onun izniyle partiyi feshetme kararı almıştır. Böylece 18 Kasım 1930’da parti Fethi Okyar’ın Yarın gazetesinde çıkan beyanatıyla kapatılmıştır. O beyan ise şöyledir;

“Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hazretleri’nin teşvik ve tasvibiyle Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı tesis etmiştim. Kanaatimce bu teşvik ve tasvip tabiatıyla teşkil edeceğim fırkanın Gazi Hazretleri’ne karşı siyasi mücadeleye girmek ihtimalini bertaraf ediyordu. Esasen bu karar haricinde siyasi bir teşekküle vücut vermek mesuliyetini almayı hatırıma getirmemiştim. Halbuki tahakkuk eden şekle göre fırkamızın katiyen Gazi Hazretleri ile siyasi sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır. Bu vaziyette kalacak siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini fırka müessisi sıfatıyla muhafaza ve idameyi muhal buluyorum. Bu sebeple fırkanın feshine karar verdim.” (Yarın, 18.11.1930)

230

Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün desteğiyle kurulan parti yine bizzat onun desteğini geri çekmesi ile kapatılmıştır. Serbest Fırkanın kapatılması ise İsmet İnönü’nün itirafıyla, Türkiye’ye demokrasinin girmesini on beş yıl geciktirmiştir. (Karpaz, 2016)

Kısa süren bu deneyim sonuç olarak, toplum içerisinde iktidara karşı olan yoğun tepkiyi gözler önüne sererken yapay muhalif hareketlerle halkın bu tepkisinin kontrol altına alınamayacağını göstermektedir.

Mutedil devletçi olduklarını söyleyen Başvekil 2 Ekim 1930 tarihinde TBMM’ye sunduğu yeni kabinenin programında devletçilik ve milli iktisat terimini eş anlamlı kullanmakta idi; *“Bizim kanaatımızca Hükümetin her sahada faaliyeti nihayet milli iktisat için ya bir faide temini, ya bir engelin bertaraf edilmesi gibi bir iktisadî gayeye teveccüh ettirmek lâzımdır”.* (TBMM Zabıt Ceridesi, 02.10.1930) Milli iktisat teriminin kullanılmasında hiç kuşkusuz Serbest Fırka’yı gayri milli olmakla suçlama amacı da vardı ki bu husustaki rahatsızlığı Fethi Bey mecliste dile getirmekteydi. İktisat Vekili Mustafa

“1929 Ekonomik Buhranının Türk Siyasal Hayatına Etkileri; Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Menemen Olayı”, (ss. 217- 238) Nazlı Elif Uzun.

Şeref Bey ise TBMM'deki aynı görüşmede devletçiliğe daha geniş bir şekilde değinmekteydi;

“Hükümet devletçiyim demekle kendisinin bir millî iktisat mefhumunu kavramış olduğunu beyan etmiş oluyor. Millî iktisat mefhumu da şu ibarede hulâsa edilebilir: Memleket dâhilindeki iktisadî menfaatler kendi kendine ve alabildiğine anarşik surette faaliyet ve harekette bulunmuyacaklardır. Onlar yüksek bir ahenk ve muvazaneyi temin etmek için bir noktaya doğru sevk ve tevcih edilecekler. Fakat bu noktaya doğru sevk ve tevcih edildiklerinde Devletin faaliyeti ferdin faaliyeti yerine kaim olmayacak, ferdin faaliyetinde ne gibi engeller varsa onları bertaraf edecek, ferdin faaliyetlerinin birbirlerini nakzedecek, birbirlerini izrar edecek surette yürümelerine mani olarak onları umum camianın müşterek ve umumî menfaatini kollayacak surette vesk ve tevcih edecektir... Filhakika bu hususlarda Devlet müdahale etmiyecek olursa memleketimizin gerek dâhildeki ferdî menfaatlerin iktisadî faaliyetinde, gerek haricî ferdî faaliyetlerin memleket dâhilindeki faaliyetlerinde memleketin vahdetini ve hatta mevcudiyetini tehlikeye koymasına göz yummuş demektir.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 02.10.1930)

Gazi Mustafa Kemal, devletçi politikaları desteklediğini ve devletin bu politikaları sürdürmesi gerektiğini 1 Kasım 1930'daki yeni yasama yılının açılışında ifade etmekteydi; “Bu gün, içinde bulunduğumuz vaziyet malî ve iktisadî tedbir ve ihtiyatlara da, dikkatle devam olunmasını icap ettirmektedir... Senelerden beri alınan tedbirlere, önümüzdeki sene daha geniş mikyasta ihtiyaç vardır.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 01.11.1930)

İki partili siyasi hayatın belirleyici unsuru olan iktisat politikaları partileri de liberal ve devletçi olmak üzere iki farklı safa doğal olarak itti. Serbest Fırka, Gazi Mustafa Kemal'in desteğini çekmesi ile Kasım 1930'da kapansa da devletçilik Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) tarafından içselleştirilerek 1930'larda ağırlığını giderek hissettirdi.

1.Menemen Olayı

SCF'nin kapatılmasının ardından mevcut iktidarın ve bürokrasinin din düşmanı olduğuna dair kara propaganda faaliyetleri artarak yapılmaya başlanmıştır. Sözde mehdi olan Nakşibendi tarikatına bağlı Giritle Mehmet ise din düşmanı tutuma son vermek adına dinin kurtarıcısı sıfatıyla 23 Aralık 1930'da Menemen Müftü Cami'sinde halkı hilafetin bayrağı altında harekete geçmeye çağırılmış geçmeyenlerin ise sözde ordusuyla cezalandırılacağını dile getirmiştir;

“1929 Ekonomik Buhranının Türk Siyasal Hayatına Etkileri; Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Menemen Olayı”, (ss. 217- 238) Nazlı Elif Uzun.

“... Şapkaları atınız ve şu sancağın altından geçerek bize katınız. Aksi halde bu gece yarısından beri Ankara’yı zapt edip, her yeri kuşatmaya başlayan ordumuz, bize inandıran kafirlerin cezalarını insafsızca verecektir.” (Kırhan, 1963)

Halk ise bu tehdidinde etkisiyle sözde mehdinin etrafındaki yerini bilinmezliğinde etkisiyle alarak yeşil bayrağın altında hükümet konağına doğru tekbir sesleriyle bir yürüyüşe katılmıştır. Olayın büyümesiyle jandarma meydanı dağıtmak için olay yerine intikal etmiş, yedek subay olan Mustafa Fehmi Kubilay’ın sözde mehdiden teslim olmasını istemesi üzerine yaşanan çatışmada Giritli Mehmet Kubilay’ın başını keserek bayrağın mızrağına bağlamıştır. (Çavdar, 1995) Aynı zamanda Giritli Mehmet, şehit Kubilay’ın kanını da içerek halka kan içmenin haram ama böyle asilerinkinin ise meşru olduğunu söylemiştir.³ Olayın böylesi bir vahşete dönüşmesi ile bölgeye gönderilen birlik ayaklanmayı bastırması ve Giritli Mehmet’i de öldürmüştür.

Menemen’de yaşanan olaylara ilişkin ilk açıklamalardan biri Mustafa Kemal Atatürk tarafından yapılmıştır. Gönderdiği mektupta Menemen halkından bazılarının sözde mehdinin arkasında yer almasına değinmiştir;

“... Koblay B. inşahadetinde mürtecilerin gösterdiği vahşet karşısında Menemendeki ahaliden bazılarının alkışla tasvipkar bulunmaları bütün cumhuriyetçi ve vatanperverler için utanılacak bir hadisedir... İstilanın acılığını tatmış bir muhitten ve kahraman zabıt vekilinin uğradığı tecavüzü milletin bizzat cumhuriyete karşı bir sui kast telakki ettiği ve mütecevizlerle müşevvikleri ona göre takip edeceği muhakkaktır...” (Babalık, 29.12.1930)

Menemen’deki bu olaya karşı Meclis’te de görüşmeler yapılmıştır. Özellikle bu hadiseye ilişkin ne gibi tedbirlerin alındığı Denizli Mebusu Mezhar Müfit Bey ve 43 arkadaşı tarafından Başvekil İnönü’ye soru olarak yöneltilmektedir. Bu soruda ise öne çıkan kısım olayın mebuslarca nasıl algılandığına dair verdiği fikir olmuştur. Soru da bu olayın geniş kapsamlı bir hareket olduğu ve cumhuriyeti yok etme amacı taşıdığı vurgulanmıştır;

“Menemende tahaddüs eden irtica vak’ası Meclisi derin teessürlere garketmiş ve hadisenin doğrudan doğruya cumhuriyete müvecceh bir suikast olduğu anlaşılmakta

³ Eyüp Öz, “Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplomu?”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S.5, Bahar 2015, s.418

“1929 Ekonomik Buhranının Türk Siyasal Hayatına Etkileri; Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Menemen Olayı”, (ss. 217- 238) Nazlı Elif Uzun.

bulunmuştur. Kahraman bir zabitimizin maruz kaldığı feci akibet, haydutların bir kaç serseri veya esrarkeşten ibaret olmayıp mürettep ve şümüllü bir irtica hareketi olduğu kanâatini vermiştir. Binaenaleyh Meclis büyük bir hassasiyet ve kat’iyetle vazifesini ifaya hazırdır.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 01.01.1931)

Başvekil İnönü ise bu soruya ilişkin öncelikle Menemen’de yaşanan hadiseyi ayrıntılarıyla anlatmış ve adli işlemlerin başladığını bildirmiştir. Olayın dini istismar ve kapanan SCF yönüne ilişkin ise şu beyanlarda bulunmuştur;

“Siyasette aranılan şey bir takım adamların ve bilhassa politikacıların dini ahâretlerin hürriyeti aleyhine ve Devletin kanunları aleyhine bir vasıtai taarruz olarak kullanmamalarıdır. Memnu olan şey budur. Hâdisede görüyoruz ki cehaletleri - bir kısmın cehaleti - olabilir. Bir kısmının bilerek tasmiimleri ile ve cümlesi din elden gidiyor behanesile bu adamlar müteariz bir istikamete sevk olunuyorlar. Bu hareketler Devlet ve Cumhuriyet aleyhine filen tecavüz ve kast mahiyetindedir... Bilhassa mevkii iktidarda olanların gerek parti ve gerek Hükümet itibari ile icraatını tenkit etmek yolunda açılan cereyan diğer, bir takım adamlara artık Hükümetin yerinden kalkamayacak kadar zaif olduğu kanaatini vermektedir. muhalefet havasında, tenkidatta, muhalif neşriyatta memleketin ve Devlet otoritasının çektiği sıkıntı, memleket alınganlığının suiistimal edilmesidir. Nasıl mevkii iktidar sahibi memleketin tahammülü yoktur vesilesini siper ittihaz ederek kendisini lâyuhtî mevkiinde göstermeğe istidatlı ise fırsat ve imkânı bulunca tenkit etmek vaziyetini takınmış olan adamda bütün şahsiyetleri, Devletin bütün kanun ve kuvvetlerini ayakaltına almak için hiç bir hudut tanımamaktadır.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 01.01.1931)

Bu konuşma da dinin siyasete alet edilmesine karşı çıkan İnönü, hükümete muhalefetin de sınırlarını çizmektedir. Çünkü başvekil, iktidarın icraatlarına yönelik eleştirilerin devletin otoritesini sarstığını ifade etmektedir. Bu konuşmanın akabinde söz alan Serbest Cumhuriyet Fırkasının önde gelen isimlerinden Ağaoğlu Ahmet Bey ise olaya ilişkin memleketin sorunlarına çözüm bulması gereken kendilerini/mebusları manevi sorumlu olarak gördüğünü söylemiş ve Rize mebusu Ali Bey’in sorumlu olarak kendisini göstermesi ile de sözlü tartışmaya girmiştir. Ağaoğlu özellikle cumhuriyeti korumak için hükümetten ziyade öğretmene edebiyatçılara aydınlara gerek olduğunu söylemiştir;

“Efendiler, Cumhuriyet, inkılâp baştanbaşa bir dindir, bir imandır. Bu dinin, bu imanın bir kitabı olacaktı, bir ibadeti olacaktı, dahileri olacaktı, müminleri olacaktı,

Cumhuriyetin faziletlerini, fikirlerini cemaat arasında geceli gündüzlü çalışarak neşri tamim edecek, bu cahil cemaati yürütecek adamlar olacaktı. Bu sahada mesuliyetimiz vardır... Binaenaleyh Devletin, Hükümetin aldığı kararlarla beraber Hükümetin yanı başında bu memleketin müneverer aksamına büyük ve hatta Hükümet vazifesinden daha büyük bir vazife terettüp ediyor. O vazife de durmadan çalışmaktır ve eğer biz hakikî Cumhuriyetçiler isek ve eğer biz Cumhuriyetin memlekette yaşamasını arzu ediyorsak, eğer biz mütemadiyen karşımıza çıkan o menhus ruhun yok olmasını istiyorsak biz o inkilâbı yapan insanlar, geceyi gündüze katarak kendi vezaifi hususiyemizi unutarak bilâ aram ve hasbetenillâh çalışacağız, eğer biz bunu yaparsak ve bu suretle Hükümetin yardımına koşarsak, Hükümetin tedbirleri müsmir olur. Yoksa bu tedbirler mihanikidir. İdaridir. Öteki devin kırk başı var, kırk bin başı var. Bu başların birini kesersek öteki çıkar, asıl mesele devî, o menhus ruhu öldürmektir. Bunu öldürecek Hükümet değildir, muallimdir, muharrirdir, şairdir, mütefekkindir, ediptir.” (TBMM Zabıt Ceridesi, 01.01.1931)

Menemen olaylarına ilişkin idari ve adli soruşturmalar hızla başlamıştır ve bölgede (Balıkesir, Menemen, Manisa) bir ay süreyle mevzi bir örfi idare ilan edilmiştir. Bu kazalarda ilan edilen idarei örfiye amirliğine ikinci ordu müfettişi Fahrettin Paşa getirilmiştir. (Babalık, 02.01.1931) Bölgede ilan edilen sıkıyönetimin yanında Serbest Fırka'ya daha yakın olan gazetelere (Yarın ve Son Posta) karşı da araştırma başlatılmış bu hadiseye karışıp karışmadıkları araştırılmıştır. Benzer şekilde;

“Serbest Fırka'nın İslami değerlere önem vermesi yüzünden parti mensupları irticayı hortlatmakla itham edilmiş ve bu durumdan istifade eden sol ve komünist yayıncılar birdenbire artmıştır. İktidarın ise halkın muhalefeti desteklemesinin hakiki sebeplerini aramadan bu muhalefeti gericiliğe ve bilgisizliğe bağlaması hem hükümet partisinin hem de halkın henüz demokrasiye hazır olmadıkları izlenimini yaratmıştır ki bu Türk milletinin milli benliği ve tarihi gelişimi ile ters düşmüştür.” (Karpat, 2016)

Menemen olayına dair kurulan mahkemenin başkanlığına ise korgeneral Mustafa Muğlalı getirilmiş yapılan yargılamalar sonucunda 28 kişi idam edilmiştir. Çok sayıda kişi ise yargılanmıştır. (Çavdar, 1995) Sonuç olarak bu dar çerçeveli irticai olay Türk demokrasisinin gelişimini sekteye uğratmıştır.

5. Sonuç

1923 yılı ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti iktisadi kalkınma için devlet eliyle yerli sermaye birikimine çalışmış mili bir burjuvazinin meydana gelmesi için

destek vermiştir. Ama 1929 Ekonomik Buhranı planlanan kalkınmaya set çektiği gibi ekonomide değer kayıplarına neden olmuştur.

İnkılaplarla siyasi bir dönüşüm içerisinde bulunan halkın, bir de ekonomik sıkıntılarla yüz yüze kalması hükümete karşı bakışlarını daha da sertleştirmiştir. Toplumsal huzursuzlukların önüne geçebilmek ve halkın siyasi sistem içerisinde kendisine yer bulmasını sağlayarak demokrasi dışı yollarla siyasal sistemin sekteye vurulmasına engel olma amacıyla yeni bir siyasi partinin kurulmasına da bu nedenlerle karar verilmiştir.

Atatürk'ün arzusu ile halkın hükümete yönelik eleştirilerini kontrollü bir şekilde yansıtabileceği güvenilir bir partinin oluşturulması da bu konjonktür içerisinde gerçekleştirilmiştir. Böylece iktisadi konularla sınırlı kalma şartıyla muhalefet etme hakkı kazanan Serbest Cumhuriyet Fırkası hem hükümeti denetleme hem de halkın muhalifliğini kontrol etme amacıyla siyasi hayata atılmıştır. Ama muhalefet partisinin kazandığı halk desteği onu kontrollü muhalefetten iktidar ortağı ve hatta iktidar partisi statüsüne getirmiş ve böylece siyasi hayatına son vermek zorunda kalmıştır.

Muhalefet partisinin kapatılması ise ülke içindeki radikal hareketlerin gün ışığına çıkmasına neden olmuştur. SCF her ne kadar istemese de bu azınlıkta olan radikal kesimleri de kontrol altında tutarak siyasi çözüme itmiş, onların siyasi bir platformda kalmalarını sağlamıştır. Öte yandan Menemen Olayını sadece SCF üzerinde açıklamak doğru olmasa da bardağı taşıran son damla demek de yanlış olmayacaktır. Yeni cumhuriyetin kendi rejimini güçlendirmek adına ardı ardına ilan ettiği inkılaplara ayak uydurmakta zorluk yaşayan bir kesim mevcuttur. Saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilan edilmesi, halifelüğün kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, şapka ve kıyafet kanunu, harf inkılabı ve medeni kanunun kabul edilmesi gibi tüm vatandaşları derinden ve doğrudan etkileyen bu inkılaplara destek verenler gibi destek vermeyenler de vardır. Sıradan bir insanın günlük hayatını da değiştiren bu devrimlere karşı tepkiler de yer yer yükselmekte ve halk alternatif olarak gördüğü yeni kurulan fırkalara yönelmektedir. Ama SCF kapatılınca bu kesimin yönelebileceği bir alternatif de ellerinden alınmış ve sözde mehdilik ile halkın dini duygularını suiistimal edecek radikallerin etkisine daha açık bir konuma gelmişlerdir. Bu birikimlerin sonucunda Menemen Olayı gerçekleşmiş ve astsubay Kubilay ne yazık ki şehit edilmiştir.

Sonuç olarak ekonomik yetersizlikler ile toplumsal hassasiyetler

“1929 Ekonomik Buhranının Türk Siyasal Hayatına Etkileri; Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Menemen Olayı”, (ss. 217- 238) Nazlı Elif Uzun.

huzursuzlukların temel sebeplerindendir. Toplumsal huzursuzluklara karşı getirilen yapay muhalefetler ise çözüm için yeterli değildir. Bu nedenle demokratikleşme hareketlerinin kesintiye uğramadan devam ettirilmesi halkın ihtiyaçlarının aracısız bir şekilde iktidara iletebilmesi ve iktidarın halka inerek çözüm mercii olabilmesi toplumsal huzur için büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, C.1, İ.84, 02.10.1930

TBMM Zabıt Ceridesi, C.1, İ.1, 01.11.1930

TBMM Zabıt Ceridesi, C.22, B.5, 15.11.1930

TBMM Zabıt Ceridesi, C.1, İ.17, 01.01.1931

Basılı Eserler

Atay, Falih Rıfki (1969). Çankaya, Doğan Kardeş Matbaası, İstanbul.

Aydemir, Şevket Süreyya (1966). İkinci Adam C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Boratav, Korkut (2006). Türkiye’de Devletçilik, İmge Kitabevi, Ankara, 2. Baskı.

Boratav, Korkut (2005). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, İmge Kitabevi, Ankara, 9. Baskı.

Çavdar, Tevfik (1995). Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara.

Eldem, Vedat (1994). Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Heywood, Andrew (2017). Siyaset, Adres Yayınları, Ankara.

Karpat, Kemal H. (2016). Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012, Timaş yayınları, İstanbul, 6. Baskı.

Keyder, Çağlar (2010). Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul, , 15. Baskı.

Kırhan, Celal (1963). Öğretmen Kubilay ve Uydurma Mehdi, Sıralar Matbaası, İstanbul

Parasız, İlker (2011). 1929 Dünya Büyük Ekonomik Krizi Dünyada ve Ülkemizdeki Etkileri, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (2009). 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

Tezel, Yahya S. (2015). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

“1929 Ekonomik Buhranının Türk Siyasal Hayatına Etkileri; Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Menemen Olayı”, (ss. 217- 238) Nazlı Elif Uzun.

Sakatürk, Baha (1933). İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları 1920-1933, Başvekalet Matbaası, Ankara.

Ülken, Yüksel (1981). Atatürk ve İktisat, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Makaleler

Aysal, Necdet (2009). “Yönetsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler ‘Serbest Cumhuriyet Fırkası – Menemen Olayı’ ”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.44, s.581-625.

Ertem, Barış (2010). “Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası”, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, C.1, S.2, s.71-92.

Ezer, Feyzullah (2010). “1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.20, S.1, s.427-442.

Kasalak, Kadir (2012). “Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.27, s.65-79.

Koçtürk, Murat ve Gölalan, Meryem (2010). “1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi”, Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, C.45, S.2, s.48-65.

Turhan, Rıdvan (2007). “1929 Ekonomik Krizi'nin Türk Basınına Yansımaları”, Sosyoloji Dergisi, D.3, S.14, s.81-100.

Türkal, Hasan (2011). “Türkiye'de 1923-1930 Yılları Arası Bütçe Politikası”, Amme İdaresi Dergisi, C.44, S.3, s.86-107.

Öz, Eyüp (2015). “Yasak Bir Hafızayla Yüzleşmek: Menemen Olayı İrtica mı, Komplo mu?”, FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, S.5, s.409-440.

Gazeteler

Akşam

Babalık

Yarın

